

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه^۱

A Religious Identity Curriculum Model for High School First Grade

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۰۷؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۰۷

 [DOR: 20.1001.1.17354986.1400.16.61.3.6](https://doi.org/10.1001.1.17354986.1400.16.61.3.6)

H. Najafi
M. Sobhaninejad (Ph.D)
A. Mesbah (Ph.D)

حسن ملکی^۲

حسن نجفی^۳

علی مصباح^۵

مهدی سبحانی نژاد^۴

Abstract: The present analytical-inferential research sought to design a model of religious identity curriculum in the first grade of high school. The research corpus included the full text of the translation of al-Mizan interpretation, which was excluded from sampling due to the logic of its selection. The qualitative content analysis was used to analyze the data. The results showed that religious identity is an objectified Islamic culture in human beings and if we seek to design a curriculum model for it, the goals include three types of insights (knowing the circle of existence and creator, knowing the destination and ultimately, knowing the way and leaders of life, knowing oneself), tendency and action, and the content is a function of interwoven/spiral organization. In addition, "paying attention to the signs of God's Lordship in the horizons and systems of the universe, inviting self-reflection, explanation, reasoning and protest, interrogation, observation, allegory, reminder and teacher action" are among the teaching-learning methods emphasized in this model. The general evaluation approach is a "process" that, by considering religious implications and the type of special view on the intention, the student efforts, as well as using the three sides of the teacher, student and parents, identify possible shortcomings and serve learning more.

Keywords: religious identity, curriculum model, high school first grade, Al-Mizan interpretation

چکیده: مقاله تحلیلی- استنباطی حاضر به دنبال طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه بود. جامعه پژوهشی شامل متن کامل ترجمه تفسیر المیزان بود که با توجه به منطق انتخاب آن از نمونه‌گیری صرف نظر شد. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. نتایج نشان داد که هویت دینی فرهنگ عینیت یافته اسلامی در وجود انسان است که اگر بخواهیم برای آن الگوی برنامه درسی طراحی کنیم اهدافش شامل سه نوع بینشی (شناخت دایره هستی و پدیدآور، شناخت مقصد و سرانجام، شناخت راه و راهبران زندگی، شناخت خویشتن خویش)، گرایشی و کنشی، محتوایش تابع سازمان‌دهی درهم‌تنیده/مارپیچی می‌باشد. "توجه دادن به نشانه‌های ربوبیت خداوند در آفاق و منظومه هستی، دعوت به تأمل در خود، تبیین، استدلال و احتجاج، استفهام، مشاهده، تمثیل، تذکر و عمل معلم" هم از جمله روش‌های یاددهی-یادگیری مورد تأکید در الگو هستند. رویکرد کلی ارزشیابی نیز "فرایندی" است که با در نظر گرفتن استلزامات دینی و نوع نگاه ویژه به نیت، همت و زحمات دانش‌آموز و همچنین بهره‌گیری از سه ضلع معلم، دانش‌آموز و والدین نارسایی‌های احتمالی را مشخص می‌کند و بیشتر در خدمت یادگیری می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: هویت دینی، الگوی برنامه درسی، دوره اول متوسطه، تفسیر المیزان.

۱. مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبائی^(ه) می‌باشد.

hnajafih@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبائی^(ه) (نویسنده مسئول)

malaki_cu@yahoo.com

۳. استاد تمام گروه برنامه‌ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبائی^(ه)

sobhaninejad@shahed.ac.ir

۴. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

a-mesbah@qabas.net

۵. دانشیار گروه فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^(ه)

مقدمه

با مذاقه در وضعیت فکری و فرهنگی نوجوانان جامعه خود به چالش‌ها، معضلات و نگرانی‌های متنوع و متکثری در حوزه هویت دینی از جمله دور شدن از اصل خویش، کم‌رنگ شدن زندگی دینی و پیشی گرفتن ذهنیت دینی و واماندگی و درماندگی در راه‌های رسیدن به کمال حقیقی دست می‌یابیم که به‌عنوان مسئله‌ای اساسی خود را بروز می‌دهد (مرادی، ۱۳۹۵: ۱). راستگو سوق، عرب و بیان‌فر (۱۳۹۷) و امینی، یزدخواستی و جعفری هرنندی (۱۳۹۱) درباره "وضعیت هویت دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه" پژوهش کرده و گزارش می‌کنند که دانش‌آموزان این دوره از هویت دینی ضعیفی برخوردارند. پژوهشگران مذکور نبود برنامه درسی مطلوب در زمینه آموزش‌های مذهبی را علت اصلی این وضعیت توصیف کرده‌اند. حال آنکه از یک‌سو مبانی اساسی فلسفه تربیت در سند تحول آموزش و پرورش که به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسیده، دین‌محوری را ویژگی اصلی تربیت رسمی برای تکوین و تعالی پیوسته هویت دانش‌آموزان تا رسیدن به مراتبی از حیات طیبه تلقی کرده است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۴۷ و ۴) و از سوی دیگر در جدیدترین اهداف مصوب ساحت تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی مرتبط با دوره اول متوسطه این‌گونه قصد شده که دانش‌آموز با شناخت کلی نظام معارف دینی و چگونگی تأثیر آن بر انتخاب‌ها و تصمیم‌ها در زندگی انسان، توانایی شکل‌دهی به هویت دینی و اخلاقی خود را کسب کند (اهداف دوره‌های تحصیلی، ۱۳۹۷: ۵). همچنین بر اساس نتایج پژوهش لطف‌آبادی (۱۳۸۱) افراد در دوره نوجوانی هم از نظر احساس نیاز به پرستش کمال مطلق و هم به لحاظ رشد تفکر انتزاعی برای روی آوردن به دین و فهم مفاهیم پیچیده دینی، آمادگی‌های مقدماتی احساسی و شناختی لازم را به دست می‌آورند. البته در پژوهش نوذری (۱۳۸۸) هم اشاره شده که در دوره نوجوانی انسان می‌تواند به فهمی معنادار از دین دست پیدا کند؛ زیرا در این دوره سنی است که فرد ظرفیت درک انتزاعی به دست می‌آورد، ابزار شناختی را برای تفکر در اختیار می‌گیرد، می‌تواند مفاهیم انتزاعی دینی را درک کند، بین آن‌ها ارتباط برقرار سازد، درباره آن‌ها تأمل کند و تصویری را برای ارتباط خود با خدا و تفسیر جهان هستی، مبدأ و مقصد ترسیم کند.

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

برنامه درسی به‌ویژه از نوع قصد شده^۱ توانایی آن را دارد که با تمسک به معارف دینی به خودشناسی دانش‌آموزان یا ترسیم تصویر واقعی از خود و توانایی‌های خود کمک کند. در این زمینه آورامویچ^۲ (۲۰۱۶) و ویسروگل، وسترینگ، جانکه، بارنارد، بکر^۳ (۲۰۱۲) تکوین و تعالی هویت دینی دانش‌آموزان را هدفی مطلوبی دانسته‌اند که می‌تواند در برنامه درسی قصد شده به‌عنوان سندی قانونی و پذیرفته‌شده بررسی و تبیین گردد. پژوهشگران دیگری نیز همچون فانهو^۴ (۲۰۱۹)، خاسخانوا و ورشچیاگینا^۵ (۲۰۱۹)، کراکوفسکی^۶ (۲۰۱۷)، نیلسن، آربر و وینمن^۷ (۲۰۱۷)، ریسنن^۸ (۲۰۱۴) در تحقیقات خود به این نتیجه رسیده‌اند که متناسب با فرهنگ رایج هر کشوری می‌توان در آموزش و پرورش آنجا اقدام به بسط مفاهیم هویتی کرد و سؤالات مطرح شده دانش‌آموزان را با استفاده از آموزه‌های دینی پاسخ داد.

یکی از پرسش‌های مهم برنامه‌ریزان درسی در گام طراحی این است که مقصد برنامه کجاست و دیگر عناصر چگونه می‌توانند دانش‌آموز را برای رسیدن به آن یاری دهند؟ این پرسش در برنامه درسی هویت دینی بدین‌سان پاسخ داده می‌شود که مقصد، هدایت دانش‌آموز به سوی ارتباط‌گیری مطلوب با دین و کسب بینش، گرایش، التزام و عمل دینی است که به آن‌ها تفاخر کرده و دیگران را به خاطر نداشتن آن‌ها متفاوت ببیند. هویت دینی به بهترین شکل می‌تواند پاسخ پرسش‌های "من کیستم؟"، "از کجا آمده‌ام؟"، "چگونه‌ام؟"، "به کجا می‌روم؟" نوجوان را بدهد. پاسخی که می‌تواند به رفتار و اعمال و افکار نوجوان رنگ و بوی ویژه‌ای ببخشد.

برنامه درسی قصد شده دوره اول متوسطه علی‌رغم خوبی‌ها و خدماتی که برای دانش‌آموزان داشته و دارد، اما به دلیل ناکارآمدی آن در توجه سطحی و ظاهری به دین و فرهنگ دینی، ضعف هویت دینی نوجوانان را در پی داشته است که همین مسئله محققان را بر آن داشت تا به سؤال اساسی پژوهش حاضر که الگوی قرآنی برنامه درسی هویت دینی در

-
1. Intended
 2. Avramovic
 3. Visser-Vogel, Westerink, Janneke, Barnard, Bakker
 4. Fanhao
 5. Khaskhanova & Vereshchagina
 6. Krakowski
 7. Neilsen, Arber & Weinmann
 8. Rissanen

دوره اول متوسطه دارای چه ویژگی‌هایی است؟ پاسخ دهد؛ تا با این کار خود به دنبال ترسیم طرح و نقشه‌ای برای پرورش دانش‌آموزانی با هویت دینی برآید، دانش‌آموزانی که هم مخازن و ظرفیت‌های اندیشه خود را به روی آموزه‌های دین می‌گشایند و هم عواطف خویش را درگیر شوری ایمانی می‌سازند و سرانجام رفتارشان را طبق دین جهت می‌بخشند.

روش پژوهش

روش تحقیق مورد استفاده در پژوهش تحلیلی- استنباطی بود. جامعه پژوهشی هم شامل متن کامل ترجمه تفسیر المیزان علامه طباطبائی بود که با توجه به منطق انتخاب آن از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل آن مورد بررسی قرار گرفت. برای تحلیل داده‌ها نیز از تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. کنترل اصالت و معتبر بودن استنباطها و تحلیل‌ها از طریق خود نویسندگان به عمل آمد (منظور تیم راهنما و مشاور است که در دو وجه مطالعات برنامه درسی و نیز مطالعات علوم قرآنی متخصص بودند).

یافته‌ها

قبل از ورود به برنامه درسی هویت دینی و تشریح کیفیت عناصر آن بهتر است نظر خود را نسبت به چیستی هویت دینی بیان کنیم. در مورد تعریف هویت دینی دیدگاه مختلفی در حوزه‌های فلسفی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی وجود دارد لکن در کنار این تعاریف، نظر ما آن است که "هویت دینی فرهنگ عینیت یافته اسلامی در وجود انسان است. یعنی وقتی انسان بماهو انسان دین مبارک اسلام را به‌عنوان مکتب خود انتخاب کرد و به آن ایمان آورد باید این ایمان داشتن در جهان‌بینی، گزینش ارزش‌ها و نوع و کیفیت رفتار ظاهری و اعمال او جریان داشته باشد به‌طوری که رنگ توحیدی و خدایی به خود بگیرند. پس مبدأ، غایت و جوهره اصلی این فرهنگ عینیت یافته خداست". البته هویت دینی ذومراتب است و با توجه به شناخت، باور، ارزش‌گذاری و عملکرد، هر فردی در مرتبه‌ای قرار می‌گیرد. اینکه می‌گوییم هویت دینی فرهنگ عینیت یافته اسلامی در وجود انسان است آن ارزش‌ها که در وجود فرد درونی شد دیگر الگوهای رفتاری بر پایه آن ارزش شکل می‌گیرد و قوام می‌یابد و بر مبنای الگوهای رفتاری، خود رفتار نمایان می‌شود. آن رفتار نمایان شده عینی، دیگر سطحی و لقلقه

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

زبان نیست. باید بدانیم که این رفتارها ریشه در ارزش‌های الهی درونی شده فرد دارد ارزش‌هایی که بر جهان‌بینی اسلامی و نگرش توحیدی به عالم هستی متکی است. ارزش‌های الهی ارزش‌های پایدار و جاویدانی هستند که آشنایی با آن‌ها انسان را از تسلیم به نفس، خودبینی و ماده‌گرایی رها و به اوج پرواز می‌رسانند و عاقبتی پرنور را نوید می‌دهند. نکته‌ای که در ارزش‌های الهی وجود دارد آن است که هیچ ارزشی ارزش دیگر را نقض نمی‌کند و ارزش‌های خاص و گروهی مانند رنگ، نژاد، زبان، قوم در مقابل ارزش‌های عام مانند ارزش‌های ایمانی در پس‌زمینه قرار می‌گیرند. لذا هویت دینی با توجه به ارزش‌های عام الهی تعریف می‌شود. نکته آخر اینکه اگر کسی آن فرهنگ عینیت یافته در وجودش نباشد هنوز هویت دینی‌اش کامل نیست و یا مثلاً رفتارهای دینی‌اش برخلاف ادعایی که دارد عمیق نباشد و نابالغ بماند یعنی هویت دینی یک لایه ظاهری و بیرونی و یک لایه باطنی و درونی دارد. وجه بیرونی در رفتارهای او متجلی می‌شود و وجه درونی در باورها و ارزش‌ها نمود دارد.

۱- اهداف

هدف، حدّ یادگیری است و در برنامه درسی هویت دینی شامل وضعیت مطلوبی است که دانش‌آموز بتواند با شناخت مبدأ، مقصد و مسیر بین این دو به حقیقت وجودی و جایگاه خود پی ببرد و به گرایش‌ها و رفتارهایش صبغه الهی بخشد. بر اساس آنچه ذیل تعریف هویت دینی آمد، هویت دینی فرهنگ عینیت یافته اسلام است و شامل سه لایه "باورها و ارزش‌ها"، "گرایش‌ها و عواطف" و "رفتارهای ظاهری" می‌باشد. با این تعریف و دسته‌بندی، اهداف برنامه درسی هویت دینی شامل سه سطح بینشی، گرایشی و کنشی است. این اهداف که مدار حرکتی‌اش بر محور توحید است ابتدا از تفکر شروع می‌شوند و سپس با ضمیر و قلب درمی‌آمیزند و درنهایت در جوارح متجلی می‌شوند. در این‌باره باید گفت که به‌طور طبیعی انسان تا چیزی را نشناسد و در آن حسن و جمالی نیابد، به آن حس خوبی پیدا نمی‌کند و آن را دوست نخواهد داشت؛ زیرا دوست داشتن، امری ادراکی است و پایه آن، معرفت است. به عبارتی گرایش بدون بینش دوامی ندارد. همچنین هرچقدر معرفت انسان بیشتر و زنده‌تر و کارآمدتر باشد، تأثیرش بر عمل انسان بیشتر خواهد بود (مصباح یزدی، ۱۳۹۳: ۹). صفایی حائری (۱۳۹۰، ج ۱: ۶۹-۶۸) در کتاب "مسئولیت و سازندگی" به رابطه بین بینش، گرایش و

کنش این طور اشاره می‌کند که: «با تفکر و تجربه انسان‌ها به شناخت می‌رسند. تفکر سنگ اول رشد انسان و زیربنای تربیت او سرنخ این کلاف سردرگم است. ادامه تفکر شناخت است و ادامه شناخت، محبت است و ادامه محبت، حرکت و عمل و آزادی و رشد و تکامل و آدم شدن و انسان شدن». بر اساس آنچه گفته شد، مهم‌ترین هدفی که برنامه درسی هویت دینی می‌تواند دنبال کند هدایت دانش‌آموز به سمت وسوی خداوند متعال است به‌نوعی که روح الهی در اندیشه، قلب و عمل آنان محوریت داشته باشد و بتواند عبادی بسازد که مراد خداست. محوریت خدا در اندیشه آن است که هیچ ذاتی در عرض او نباشد و به چیزی جز خدا نیندیشد. محوریت در قلب بدین معنا می‌باشد که آدمی در قلب خود به چیزی جز خدا تعلق نداشته باشد. محوریت در عمل هم همان اطاعت است. نتیجه اینکه سه نوع اهداف بینشی، گرایشی و کنشی در تلازم جدی با یکدیگرند. در ادامه جزئیات و کیفیت هدف‌گذاری برنامه درسی هویت دینی آمده است:

۱-۱- اهداف بینشی

تجلی هویت دینی بر معرفت است. بنا به فرمایش امام علی (ع) خطاب به جناب کمیل: «مَأمِنٌ حَرَكَةٌ أَلَّا وَانْتِ مُحتَاجٌ فِيهَا إِلَى مَعْرِفَةٍ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۷: ۲۶۷)، هیچ حرکتی نیست جز اینکه انسان در آن به معرفت و شناخت نیازمند است. با در نظر گرفتن سخن امام اولین اقدام در هدف‌گذاری برنامه درسی هویت دینی در نظر گرفتن اهداف بینشی است. این اهداف در پی رساندن دانش‌آموز به معرفت حقیقی نسبت به دایره هستی و پدیدآور، خویشتن خویش، راهبران زندگی و مقصد و سرانجام است. اهداف بینشی کمک می‌کنند تا دانش‌آموز بداند در زندگی خویش چه شناخت‌هایی را در نظر بگیرد و به چه چیزهایی باید اعتقاد داشته باشد. این اعتقادات می‌تواند به تشکیل باورهای صحیح بیانجامد.

۱-۱-۱- اهداف مرتبط با شناخت دایره هستی و پدیدآور

سراسر هستی تجلی‌گاه خداوند است و انسان به هر سو که بنگرد انوار وجودی خالق خود را می‌بیند. شناخت هستی زمینه‌ساز شناخت خدا و شناخت خدا عاملی در هویت‌یابی حقیقی است. اگر انسان خدا را نشناسد و نداند که مبدأش کجاست و به کجا تعلق دارد خود را نیز

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

فراموش می‌کند. در برنامه درسی هویت دینی ترسیم سیمای حقیقی انسان بدون شناخت خداوند، اسماء حسنی و افعال او و باور به ربط همه‌جانبه هستی به خداوند امکان‌پذیر نیست. از روایتی چون «مَعْرِفَةُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَعْلَى الْمَعَارِفِ» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۱۰: ۵۸۴) نیز برمی‌آید که ارزشمندترین شناخت آن است که انسان خدا را بشناسد. در این ارتباط باید گفت که اهمیت شناخت هر چیزی، به اعتبار و ارزش آن وابسته است. از آنجا که خداوند متعال، با هیچ موجودی قابل‌مقایسه نیست، معرفت او را نیز نمی‌توان با هیچ معرفت دیگری مقایسه کرد. پس سرلوحه همه معارف در برنامه درسی هویت دینی، معرفت خداوند متعال است و هیچ‌یک از معارف دیگر، بدون توجه به معرفت وی فایده‌ای ندارد و همه اهداف ریشه در این هدف دارند و از این چشمه سیراب می‌شوند. مطابق با این توضیح در اولین مرتبه اهداف، دانش‌آموز باید بداند که:

- هستی با همه عظمتی که دارد، توحید بنیاد است و مبدأ آن خداست.
- خلقت هستی هدفمند بوده و به سوی هدفی تعیین شده در حرکت است.
- خداوند متعال خود غایت هستی است.
- جهان هستی آیه و نشانه‌ای است که با وجود خود، خدا را نشان می‌دهد.
- جهان هستی مظهر فیض خداست.
- جهان موجود زیبا آفریده شده و نظام احسن بر آن حکم فرماست.
- دنیا محل آن است که آئینه وجود آدمی صیقل داده شود و مهیای ورود به عالم ابدی گردد.
- هستی در خدمت انسان و بستری برای رشد و کمال اوست.
- خداوند متعال وجودی است که نیستی و نابودی بدان راه نیست.
- خداوند واجد همه صفات کمالیه (حیات، علم، قدرت و ...) و منشأ همه خیرهاست.
- حق هرگونه حکم و قانون‌گذاری فقط از آن خدای یگانه‌ای است که مبدأ، خالق، مدبر و مالک عالم است.
- برای کسی جز خدای متعال نمی‌توان سر تعظیم فرود آورده و کرنش نمود.
- عالم محضر خداست و خداوند همه‌جا حاضر بوده و بر همه اعمال انسان نظارت می‌کند.

- خداوند به مصالح انسان آگاه‌تر و خیرخواه‌تر از او نسبت به خودش است.
- تبعیت از اوامر خداوند و تلاش برای جلب رضایت او در زندگی و صرف عمر در بندگی موجب بهره‌مند شدن از توجهات خاص و محبوبیت نزد او می‌شود.

۲-۱-۱- اهداف مرتبط با شناخت مقصد و سرانجام

معتقد بودن به مبدأ هستی و شناخت حقیقی آن به‌طور منطقی اعتقاد به معاد و بازگشت به‌سوی خداوند متعال را در پی دارد. معرفت بر حیات اخروی انسان و ابعاد وجودی او در نشئه آخرت و آگاهی به خصوصیات و کیفیت زندگی آدمی در حیات واپسین جزء مکمل و حساس بعد بینشی هویت دینی انسان است و بدون آگاهی کافی از این امور هرگز نمی‌توان از شناخت دقیق انسان سخن گفت. شناخت نسبت به آخرت انسان را در یافتن هویت حقیقی خود یاری می‌کند و موجب آن می‌گردد که بداند مقصد واقعی او ابدیت و جاودانگی است، لذا زندگی‌اش را طوری برنامه‌ریزی کند که سرانجام و آخرتش درست شود و به دور از خشم و غضب الهی باشد. انسان با هویت دینی که نسبت به مقصد آگاهی دارد خداوند را دوست، همراه و پناهگاه خود می‌بیند و گونه‌ای در دنیا زندگی می‌کند که دنیازده نشده و از تعلق به آن دوری نماید. این انسان مرگ را جدی می‌گیرد، نگاهی واقع‌گرایانه به قیامت پیدا می‌کند و اگر خطایی کرده جبران و از درگاه خداوند متعال استغفار و طلب توبه می‌کند. به نظر ما اهداف برنامه درسی هویت دینی در این قسمت باید به گونه‌ای تدوین و تنظیم شوند که آخرت‌گرایی را در اندیشه دانش‌آموز در برگیرد تا جایی که نگاهش به زندگی آخرت باشد و مقصد بینی محور زندگی او قرار گیرد. با این توجه، دانش‌آموز باید بداند:

- جهان آفرینش و ازجمله انسان‌ها در ضمیر و نهاد خود، خدا را می‌جویند و شتابان به‌سوی او در حرکت هستند.
- زندگی واقعی سرای آخرت است.
- آنچه که از دنیاست در دنیا باقی می‌ماند و برای انسان از لحظه مرگ حیات دیگری آغاز می‌شود.
- هر کسی آن‌گونه می‌میرد که زیسته است.
- مرگ انعدام نبوده بلکه انتقال از دنیایی به دنیایی دیگر است.

- عالم برزخ، دروازه‌ای به عالم قیامت کبری است.
- انسان‌ها در قیامت از زمین می‌رویند و بیرون می‌آیند.
- در قیامت پرده‌ها و حجاب‌ها کنار می‌روند و اسرار نهان انسان‌ها آشکار می‌شود.
- انسان روز قیامت در پیشگاه خداوند متعال مؤاخذه می‌شود و اعمالش مورد قضاوت قاطعانه قرار می‌گیرد.
- نظام حسابرسی الهی در قیامت بسیار دقیق است و کمترین عمل خوب یا بد را فروگذار نخواهد کرد.
- بر اساس قضاوت خداوند متعال هر کسی به سزای نیک و بد رفتارهای دنیوی خود به‌صورت بهشت یا جهنم خواهد رسید.
- روز قیامت عذرخواهی و پوزش سودی ندارد و مورد قبول واقع نمی‌شود.
- قیامت روز جدایی حق از باطل است.
- قیامت، نوعی تکریم و اکمال و اتمام رحمت الهی بر انسان‌هاست، زیرا از زندگی جاودانه بهره‌مند می‌شوند و از آرامش و آسایش ابدی سود می‌برند.

۳-۱-۱- اهداف مرتبط با شناخت راه و راهبران زندگی

- در نگاه قرآنی، انسان نیازمند راهبری راه‌بلد و سرپرستی دلسوز است که راه مستقیم را می‌شناسد و آدمی را با خدا انس داده و به آرامش حقیقی و جاودان هدایت می‌کند. پیرو این نگاه شناخت راه رسیدن از مبدأ به مقصد، ابزار و لوازم پیمودن آن و نیز راهبران الهی به دانش‌آموز کمک می‌کند تا از به دام افتادن در مسیرهای انحرافی محفوظ باشد. مقصود از راه "دین" و منظور از راهبران "پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع)" هستند که انسان را به ایمن‌ترین و صحیح‌ترین مسیر بین مبدأ و مقصد راهنمایی می‌کنند. دانش‌آموز بر سنت و سیرت راهبران معرفت پیدا می‌کند به این علت که این بزرگواران خود راه دین را طی کرده‌اند و به شأن انسان کامل رسیده‌اند. مطابق با این اهداف دانش‌آموز باید بداند:
- دین موهبتی الهی و راه اطاعت خداوند بوده و حقیقتی است که حقایق مرتبط با سعادت را در دسترس انسان قرار می‌دهد.

- حس، عقل و شهود برای شناخت هویت الهی انسان کافی نیست و این وحی و نبوت است که این نقص را برطرف می‌کند.
- انسان به کمال و خلوص در بندگی نمی‌رسد مگر اینکه ولایت الهی و در امتداد آن ولایت نبی و امام را بپذیرد.
- خداوند در ارسال راهبران الهی برای انسان منت گذاشته است.
- هدایت راهبران برای تحول در نفس آدمیان است.
- انتصاب امام برای هدایت‌گری انسان‌ها انتصابی الهی است.
- پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) برترین و کامل‌ترین انسان هستند و تابش نور ایمان به قلب فرد با هویت دینی به شناخت آن‌ها بستگی دارد.
- عالم هیچ‌گاه از وجود ولی خدا که برترین مظهر الهی است خالی نیست.
- راهبران بهتر از هر کسی خدا و دین خدا را می‌شناسند.
- امام در زندگی دینی حضور دارد و بر تفسیر و کیفیت‌بخشی به آن تأثیر می‌گذارد.

۴-۱-۱- اهداف مرتبط با شناخت خویشتنِ خویش

خویشتن‌شناسی و معرفت یافتن بر حقیقت خود هدف دیگر برنامه درسی هویت دینی در بُعد بینشی است. تعبیری که قرآن از خویشتنِ انسانی دارد این است که دارای فطریات و استعدادهای وجودی مختلفی است. خویشتنی که از دو جنبه جسمانی و غیرجسمانی بوده و اساس آن بر جنبه غیرجسمانی است، ماهیتی از اویی و به سوی اویی دارد، واجد کرامت است، از آزادی و اختیار برخوردار و به تبع آن مسئولیت دارد و می‌تواند نایب و خلیفه خدا بر روی زمین باشد. دانش‌آموز نمی‌تواند در هویت‌یابی و تعالی آن موفق عمل کند مگر اینکه حقایق نفسانی خود را بشناسد. منظور از این اهداف آن است که دانش‌آموز بداند که کیست و چه استعدادها، نیازها، حقوق و مسئولیت‌هایی دارد و چگونه می‌تواند با طی مسیر حق به غایت وجودی خود دست یابد. اهداف موجود در خویشتن‌شناسی به دانش‌آموز کمک می‌کنند که توانایی‌های خود را دریابد. دانش‌آموز در شناخت خویشتنِ خویش می‌فهمد که اسمی دارد، اما این تنها یک کلمه است پس اسمش هویتش نیست! بدنی دارد، اما این بدن روزی از بین خواهد رفت، پس بدنش هویتش نیست! خاطراتی نسبت به گذشته دارد، اما خاطراتش هویتش

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

نیست!، آرزوها و رؤیاهایی برای آینده دارد، اما آینده‌اش هویتش نیست! شادی، غم، هیجان، ترس، عشق و خشم را احساس می‌کند، اما احساساتش هویتش نیست! او بعد از جدا شدن از این خودهای احتمالی و کاذب درک می‌کند که خود حقیقی ریشه در اعماق درونی انسان دارد و در نسبت با خدا و پیوند با او معنا پیدا می‌کند و به هر میزانی که انسان این ربط و پیوند را بشناسد شناختش از خود، حقیقی خواهد بود و حرکتش در مسیر سعادت صورت می‌گیرد. در برنامه درسی هویت دینی شناخت خویشتن خویش به‌عنوان هدفی در نظر گرفته شده است تا به دانش‌آموز کمک کند که خویشتن را به حقیقت وجودی که همان فقر ذاتی است بشناسد در این صورت است که می‌فهمد همه وجود و شئونش از خداوند متعال بوده و آیتی از آیات الهی است. نیل به این مقصد درگرو اهداف زیر است، در این اهداف دانش‌آموز باید بداند:

- پرتوی از روح الهی در انسان دمیده شده است.
- خدا انسان را در بهترین صورت و معتدل‌ترین ساختار آفریده و انسان بر تمامی آفریده‌ها فضیلت دارد.
- انسان نزد خدا عزیز است، لذا باید بر حفظ عزت نفس خود بکوشد.
- عمر انسان که با گذشت زمان از آن کاسته می‌شود و جایگزین ندارد بسیار ارزشمند است.
- هدف آفرینش انسان قرب به خداوند است که دستیابی به آن درگرو عبودیت و بندگی است.
- خالق هستی از یک سو برای ذات آدمی، از بدو خلقت، کرامت و شرافت و تفضیل قائل شده است و از سوی دیگر اسبابی برای حفظ این کرامت و شرافت در اختیار او نهاده است تا در طول حیات بتواند با بهره‌گیری از آن بر قدر و منزلت خود بیفزاید.
- نحوه خلقت ویژه انسان و به عبارت بهتر "فطرت انسان" مبتنی بر فطرت الهی است.
- خداوند متعال پس از خلق انسان بر فطرت توحید او را به دست فطرت نسپرده و رهایش نساخته است. بلکه عقل را به‌عنوان رسول باطنی افاضه کرده و انبیاء و اولیا را به‌عنوان راهنمایان ظاهری فرستاده تا با احکامی که مبتنی بر فطرت است انسان را تبشیر و تنذیر دهند و بر صراط مستقیم پایدار سازند.

- انسان فطرتی خداجو دارد و به هر درجه از تعالی و کمال برسد از خداوند بی‌نیاز نخواهد شد.
- انسان مدام در حال صیروت است و با ابزارهای معرفتی که خداوند به او داده می‌تواند به مقامات اعلی دست یابد یا با کفران نعمات به اسفل سافلین سقوط کند.
- انسان به دلیل مختار بودن و اراده داشتن، موجودی مسئول، مکلف و مورد مؤاخذه خداوند است.
- به‌رغم اینکه انسان امکان و توان کسب کمالات را دارد اما می‌تواند با انتخابی اشتباه خود را از رسیدن به کمالات محروم و دچار خسران کند.
- محیط‌زیست مخلوق خداوند و امامتی نزد انسان است.
- مرگ پایان زندگی نیست، بلکه پلی برای عبور از عالمی به عالم دیگر و آغاز یک زندگی جاودان است. انسان می‌میرد تا نتیجه انتخاب‌ها و رفتارهایش را ببیند و از آن‌ها بهره گیرد.

۱-۲- اهداف گرایشی

"گرایش" به معنای میل و رغبت آدمی به چیزی است. و در اصطلاح اموری است که آدمی به آن‌ها میل درونی دارد. اصولاً انسان پدیده‌هایی را که معرفت کافی نسبت به آن‌ها داشته باشد و آن‌ها را مطابق با فطرت خود بداند دوست می‌دارد و به لحاظ عاطفی با آن ارتباط آگاهانه می‌گیرد، ارتباط عاطفی آگاهانه نیز در مرحله بعد زمینه‌ساز تعهد و پایبندی خواهد شد. البته اگر اموری با ملاک‌های حقیقی و فطری‌اش ناسازگار باشد، نسبت به آن‌ها حس انزجار پیدا می‌کند و حالتی تدافعی پیش می‌گیرد، لذا به همین خاطر است که اهداف گرایشی از دو جنس مثبت و منفی (حبی و بغضی) هستند. در این ارتباط غزالی (۱۴۰۳ق) به تأثیر بینش و آگاهی در تکوین گرایش‌ها (عواطف) توجه دارد، زیرا به نظر او حب و علاقه جز پس از معرفت و ادراک قابل‌تصور نیست. مرحله معرفت و ادراک از دیدگاه غزالی مهم‌ترین خصیصه امتیازبخش میان آدمی در کسب عواطف است. با این وصف، بینش شکل‌گرفته در مرحله قبل موجب ایجاد زمینه‌ای می‌شود که دل نورانی گردد و یا یک حس درونی و عاطفی نسبت به باورها و ارزش‌های دینی در دانش‌آموز ایجاد شود و انتظار می‌رود او به اهداف زیر برسد:

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

- به این باور می‌رسند که فلاح انسان درگرو خدایی شدن، خدایی زیستن و خدایی ماندن است.
 - به این معتقد می‌شوند که ایمان به خدا و معنی‌دار بودن هستی است که می‌تواند برای انسان حیثیت و شرف ذاتی را اثبات نماید.
 - به کلام خداوند (قرآن) عشق می‌ورزند.
 - نفس خود را کوچک نمی‌شمارند.
 - میل به دوستی با خدا و محبت به او در آن‌ها تقویت می‌شود.
 - به نام‌ها و صفات حسنای الهی توسل می‌کنند.
 - با قرآن انس می‌گیرند و در مواجهه با آن به آرامش می‌رسند.
 - اوامر و احکام الهی را با اشتیاق می‌پذیرند.
 - در تولی نسبت به مؤمنین و تبری نسبت به استکبار متعهد می‌شوند.
 - خواسته‌های معنوی برایشان ترجیح دارد و مشغول شدن به اموری مادی را مذموم می‌دانند.
 - در شرایط مختلف زندگی به امامان معصوم^(ع) توسل می‌کنند.
 - به رحمت و واسع الهی امیدوار می‌شوند.
 - دیگرخواهی را دوست دارند و از غم انسان‌ها اندوهگین می‌شوند.
 - جایگاه معاد در برنامه زندگی‌شان ارزشمند می‌شود.
- نکته مهم در اهداف گرایشی برنامه درسی هویت دینی آن است که رویکردش غایت‌گرایانه است و بر اساس غایت‌گرایی حب و اشتیاق به هر چیزی در شعاع و در طول محبت به خداوند سبحان قرار می‌گیرد و ارزشمندی خود را از میزان نسبتش با او به دست می‌آورد.

۳-۱- اهداف کنشی

انسان تا هنگامی که نسبت به یک عمل، ارزیابی شناختی نداشته و به جنبه‌های مثبت و سودمند آن آگاه نشود، نسبت به آن عمل اشتیاق و علاقه‌ای نشان نمی‌دهد و در نتیجه اراده او نسبت به آن عمل تحریک نمی‌شود و به دنبال آن عملی در خارج صورت نمی‌گیرد (طباطبائی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۷۰۳). از این جهت بیش‌ها و گرایش‌های تأثیر بسزایی در سامان‌دهی کنش‌های انسان

دارند. در برنامه درسی هویت دینی کنش و عمل دانش‌آموز اگر مبتنی بر معرفت و گرایش باشد ارزشمندتر است. با این توجه در اهداف برنامه درسی هویت دینی، دانش‌آموز که از دو سطح بینشی و گرایشی عبور کرده در مرحله عمل به جایی می‌رسد که:

- از غیرخدا منقطع می‌شود و از طاغوت دوری می‌کند.
- زندگی خود را با بندگی و اطاعت از قوانین دین انطباق می‌دهد.
- عبادت را به‌عنوان امری می‌داند که امکان بیرون رفتن از مرز امور مادی را محیا می‌سازد.
- اخلاص را محور اصلی افعال خود می‌کند.
- به مرتبه حق‌شناسی لسانی و عملی از نعمات و رزق کریمانه الهی می‌رسد.
- به‌طور حقیقی و با زبان دعا خدا را می‌خواند و راز دلشان را با او در میان می‌گذارد.
- سیره و روش زندگی پیامبر (ص) و ائمه (ع) اطهار را الگو قرار می‌دهد و می‌کوشد رفتارهایش را شبیه آنان کند.
- برای اعتلای جامعه دینی، خودش را رشد می‌دهد و در زمینه‌های عقلی، ایمانی، اخلاقی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی توانمند می‌سازد.
- به مقدرات الهی رضایت دارد و در مقابل آن تسلیم می‌شود.
- نسبت به مخلوقات مسئولیت‌پذیر می‌شود.
- به عهد خود با خداوند در ایمان و بندگی و نیز دیگران وفادار می‌شود.
- با دیگران بر اساس عدالت و انصاف رفتار می‌کند.
- خویشان‌دار بوده و در مواقع لازم خودنگه‌داری را پیشه می‌کند.
- به یاری مستضعفان می‌پردازد.
- توحید افعالی و مسبب‌الاسباب بودن خدا و نیز اینکه همه چیز در این عالم مستند به ذات پاک اوست را می‌پذیرد و در تمامی مهمات زندگی توکل بر خدا می‌کند.
- در ارتباط با دیگران نرم‌خو می‌باشد.
- بهره‌مندی معتدل و صحیحی از طبیعت و منابع موجود در آن دارد.
- به محاسبه نفس می‌پردازد و با توجه به رحمتی که از خداوند سراغ دارد، به هنگام بروز خطا احساس پشیمانی کرده و استغفار می‌کند.

۲- محتوا

محتوا تجلی‌گاه اهداف می‌باشد. محتوا می‌تواند چرخه هویت‌یابی را فعال کرده و به بینش‌دهی، سامان‌دهی و ایجاد رفتارهای مدنظر اهداف منجر شوند. در ادامه به محتوای بارور کردن و تعالی هویت دینی در دانش‌آموز دوره اول متوسطه اشاره می‌شود:

■ از آنجا که ارزش‌ها لایه‌های زیرین هویت دینی هستند بهتر است ارزش‌هایی در محتوا ورود پیدا کنند که برآمده از دین باشند و بتوانند تضمینی برای انسان داشته باشند. اگر ارزش‌ها مبتنی بر توحید باشند و در دامنه دین تعریف گردند، می‌توانند بقا و ضمانت اجرایی داشته باشد. مرحوم علامه طباطبائی^(۹) درباره ارزش‌های اخلاقی می‌فرماید: «اخلاق در اسلام پایگاه و در واقع اساسی مانند توحید دارد بنابراین وقتی بر توحید سوار است می‌تواند دارای پایداری و ضمانت اجرا باشد و جامعه را در برابر بحران‌های بی‌اخلاقی حفظ کند» (همان، ج: ۴: ۱۷۵).

■ دومین موضوعی که می‌تواند مورد استفاده قرار بگیرد درک رابطه بین ایمان و عمل صالح برای دانش‌آموز است؛ دانش‌آموز ما بداند در محتوای درسی آن‌ها جلوه‌هایی از این موضوع موجود است که ایمان شرط لازم برای رستگاری و سعادت می‌باشد ولی شرط کافی نیست، آنچه که به این شرط لازم کفایت می‌بخشد عمل صالح، نیکو و ارزشمند است. همه‌جا [بیش از ۹۰ مرتبه] می‌بینیم ایمان و عمل صالح کنار هم هستند «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ». دانش‌آموز باید بداند که این دو در کنار هم شکل‌دهنده هویت حقیقی و تکمیل‌کننده بنای شخصیتی یک فرد دین‌دار است، لذا هرچه می‌تواند در شناخت عمل صالح تلاش کند و ما بتوانیم در کتب درسی بخشی از مصادیق و موارد عمل صالح را به او بشناسانیم و این نکته را بیاموزانیم که عمل صالح با این تعریف مکمل ایمان قلبی انسان است و این دو اگر کنار هم قرار گیرند می‌توانند همدیگر را تکمیل کنند. البته نباید از این نکته هم غافل بود که انجام عمل صالح می‌تواند به سهم خود باعث تحکیم پایه‌های ایمان در درون دانش‌آموز گردد. آیات زیادی از قرآن کریم به تأثیر اعمال نیک در تکامل و ازدیاد نور ایمان و هدایت در انسان کرده‌اند. از جمله آن‌ها می‌توان به آیه ۷۶ سوره مبارکه مریم «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا» اشاره نمود.

- از جمله موضوعاتی که می‌تواند در برنامه درسی هویت دینی مورد استفاده قرار گیرد، مراحل اعتلا، یا انحطاط و ضعف انسان است.
- اشاره به مراحل و کیفیت خودسازی دیگر نکته مورد توجه در عنصر محتوای هویت دینی است که متأسفانه در برنامه درسی موجود دوره اول متوسطه مهجور واقع شده است. اگر دانش‌آموز دوره اول متوسطه به‌عنوان بخش مهمی از جهانی که مورد شناسایی‌اش قرار می‌گیرد به جهان انفسی توجه کند در برابر جهان آفاقی که جهان خارج است به‌ضرورت خودسازی، اهمیت خودسازی و مراحل خودسازی توجه کند می‌تواند برای رشدشان و بالندگی‌شان و اینکه در برابر آسیب‌ها مقاوم باشد، کمک بکند.
- همچنان که در اهداف طرح شد خداوند مؤثر حقیقی و مستقل است و هیچ شریکی در انجام افعال ندارد و دیگر اینکه تمام موجودات غیر از او در فعل خود استقلالی ندارند و همه با خواست و مشیت خداست. بر این اساس یکی از مواردی که محتوای برنامه درسی هویت دینی باید به آن پایبند باشد بیان علت غایی است. متأسفانه یکی از نکات مهمی که در دروس طبیعی و تجربی دوره اول متوسطه مورد غفلت قرار گرفته و نقش مهمی در عدم تعالی هویتی دانش‌آموز دارد همین مورد است، به عبارتی برنامه ریزان هویت دینی باید بدانند که علوم طبیعی و تجربی در پی طرح علت فاعلی هستند که در جایگاه خود ضرورت دارد منتها در منظومه محتوایی برنامه درسی هویت دینی علاوه بر طرح علت فاعلی باید به دنبال طرح علت غایی هم رفت.
- از آنجا که یکی از ویژگی‌های دانش‌آموز دوره اول متوسطه توانایی فکر کردن است و نسبت به دوره ابتدایی که در آن زمان "حال" اهمیت دارد؛ ظرفیت بهتری برای تفکر انتزاعی، انتخاب و تصمیم‌گیری دارد و از سوی دیگر بیشتر در پی چرایی و چگونگی امور و رخدادها می‌باشد، لذا بهتر است از تأکید بیش‌ازاندازه نسبت به آگاهی‌های سطحی و محفوظات کاسته و بر محتوایی تأکید شود که مبتنی بر تفکر است و دانش‌آموز را قدری به ورای امور محسوس و عینی می‌برد و منجر به آن می‌شود که به مرحله تحلیل، ترکیب و ارزشیابی از آموخته‌ها برسد.

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

■ قرار دادن تمارینی یا بخش‌هایی با محور "خودشرح حال نویسی" می‌تواند دانش‌آموز را به تفکر در مورد خود دعوت کرده و باعث تسهیل خودشناسی شود و برخی از نابسامانی‌های روانی را رفع کند. شناخت حالت‌های عاطفی، نگرش‌ها و سایر خصوصیات شخصی از مهم‌ترین آثار ورود خودشرح حال نویسی به برنامه درسی هویت دینی است. البته طراحان برنامه درسی و مؤلفان می‌توانند از دو نوع خودشرح حال نویسی کنترل شده و آزاد بهره بگیرند که هر کدام اثربخشی خاص خود را خواهد داشت. موضوع خودشرح حال نویسی بهتر است روایت دانش‌آموز از لحظات معنوی و ارتباط با خدا در خانه و مسجد، زیارت امامان معصوم (ع) و فعالیت‌های انجام شده در گروه‌ها و کانون‌های مذهبی، رسیدن به سن تکلیف و شور و شوق آغاز عبادت و بندگی و ... باشد.

■ محتوای مورد نظر در پرورش و تعالی هویت دینی باید به ارائه معیارهایی برای روابط اجتماعی هم بپردازد. اگر دانش‌آموز بتواند از همان سنین ورود به دوره متوسطه با ضرورت روابط اجتماعی، چگونگی برقراری روابط اجتماعی و نظام معیاری که در روابط اجتماعی باید در نظر گرفته بشود آشنا شود و حتی‌المقدور به این نکته توجه داشته باشد که اگر نفس خودشان را میزان قرار دهد در روابط خود با دیگران طبیعتاً آن کاری را انجام می‌دهد که دوست دارد دیگران هم در قبال او انجام دهند و از هر کاری که باعث ناراحتی دیگران می‌شود چون خودش هم ناراحت می‌شود پرهیز کند.

■ از آنجا که امتداد وجودی انسان به معنویات گره خورده است، ترسیم این جهانی از محتوای برنامه درسی به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند هویت حقیقی انسان را پرورش دهد لذا باید بخشی از محتوا در راستای معنویات باشد. از طرفی معنویات یک نیاز روزافزون و دائم‌التزاید انسان در عصر کنونی می‌باشد. کشور ما هم به عنوان یکی از کانون‌هایی که غنی‌ترین میراث معنوی و سرمایه‌های معنوی در آثار بزرگان خودش دارد محل توجه است. به نظر می‌رسد دانش‌آموز ما باید از معنویاتی که بزرگان این سرزمین مطرح کردند، آثاری که آفریدند و کتاب‌هایی را که نوشتند باخبر باشد. این معنویات داربست مهمی است و از نظر فکری می‌تواند دانش‌آموز را در برابر بی‌معنایی زندگی، تهی شدن زندگی از معنا، روزمرگی، پوچ شدن و از درون خالی شدن حفظ کند و او را از اینکه گرفتار روزمرگی و ابتذال بشود، بر حذر بدارد.

- در کنار معنویات، واقع‌نگری و عقلانیت نیز موضوع مهمی است که باید در محتوای برنامه درسی هویت دینی گنجانده شود. عقلانیت داشتن بینش صحیح نسبت به هستی و انسان و داشتن نگرش صحیح نسبت به موضوعات جزئی و نسبت‌سنجی آن‌ها با هستی و انسان و داشتن انگیزه صحیح برای حرکت در راستای اهداف الهی از خلقت هستی و انسان است. دانش‌آموز دوره اول متوسطه به دلیل رشد عقلانیت و قوه استدلالش به هر پاسخی راضی نمی‌شود، از این رو بر محتوای درسی لازم است تا به صورت مستقیم و غیرمستقیم پرسش‌های دوره نوجوانی را در خصوص مسائل هویتی مطرح سازد و پاسخ‌هایی مستدل و منطقی و البته در حد تجارب قبلی و فهم و درکش ارائه کند. دیگر اینکه طراحان محتوا به دانش‌آموز یاد دهند یک سبک زندگی توأم با فرهنگ ایرانی و اسلامی داشته باشد که ایمن است. سبک زندگی اسلامی ایرانی واقع‌نگر بوده و دانش‌آموز را از رفتن به سمت ایده‌آل‌های دوردست و از سویی گرفتار شدن در تفریط و ضعیف شدن همت باز می‌دارد. بلکه منجر می‌شود بین همت‌های کوچک و ضعیف و آرمان‌های غیرقابل‌دسترس، همت‌های ارزشمند را در نظر گیرند تا واقع‌بینانه بتوانند به آن برسند.
- موضوع دیگر که می‌توان از آن استفاده کرد این است که دانش‌آموز در فرایند هویت‌یابی و تعالی هویت از چه چیزهایی می‌تواند آسیب ببیند؟ منظور آسیب‌های مهمی است که در زندگی روزمره با آن‌ها درگیر است و تأثیر منفی می‌گیرد. از جمله این آسیب‌ها مشاهده و یا شنیدن اخبار مرتبط با اختلاس‌ها و چپاولگری‌هاست. در این راستا شناخت دنیاپرستان، علت فریب خوردن آن‌ها، ویژگی‌های دنیاپرستان، خواسته‌های دنیاپرستان و فرجام کار آنان مطلب مهمی است که می‌تواند در محتوای برنامه‌های درسی جایگاهی داشته باشد و زمینه عبرت گرفتن دانش‌آموز را فراهم سازد.
- بر اساس آنچه که در اهداف مطرح شد، شناخت جهان آخرت موضوع دیگری است که ورود آن به محتوای برنامه درسی هویت دینی ضرورت دارد. چرا که انسان همیشه تمنای جاودانگی دارد و به دنبال جاودانگی و در واقع فناپذیر بودن است. اگر انسان در همان سنین دوران نوجوانی بداند که دنیا حد نهایت جهان هستی نیست بلکه دنیا یک پوسته نازک و قشر ضعیفی از هستی است که حقیقت هستی در جهان آخرت تحقق پیدا می‌-

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

کند «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (روم/ ۷). مبدا دانش آموز ما در حالی که در دوران نوجوانی است هیچ شناختی از آخرت و نسبت دنیا و آخرت و تأثیر دنیا بر آخرت نداشته باشد. باید به این بخش هم توجهی شود و بداند که جاودانگی انسان با فرض قبول جهانی به عنوان جهان آخرت قابل جمع است نه بدون آن. نکته‌ای که باید در کیفیت پرداختن به جهان آخرت برای نوجوانان جدیدالورود به دوره اول متوسطه لحاظ کرد آن است که نباید بیش از حد بر عذاب‌های الهی و صحنه‌های سنگین تمرکز نمود. اینکه اصولاً چرا انسان‌ها می‌میرند؟ و چرا جهنم و بهشت آفریده شده است؟ و کیفیت حسابرسی خداوند چگونه است؟ سؤالات خوبی هستند که می‌توانند پاسخ داده شوند.

■ در محتوای برنامه درسی هویت دینی به این نکته که خداوند تشریحات خویش را مطابق با وسع انسان قرار داده است توجه شود. به عبارتی محتوایی عرضه شود که از طریق آن دانش آموز بداند که خداوند راحتی انسان را می‌خواهد و اسلام دین آسان و بنای آن بر سهولت و عدم سخت‌گیری است. البته این مطلب در آیه ۱۸۵ سوره مبارکه بقره «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» و آیه ۷۸ سوره مبارکه حج «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» مورد توجه بوده است.

■ آشنا کردن دانش آموز با نشانه‌های رحمت الهی دیگر موضوعی است که باید وارد محتوا شود. دانش آموز ما در دوره متوسطه اول سه سال را که طی می‌کند یک نوع شناختی نسبت به خداوند پیدا می‌کند ولی این شناخت شاید در حد پاداش و کیفر محدود بماند که چه اعمالی باعث می‌شود خداوند به انسان پاداش دهد و چه اعمالی باعث کیفر انسان می‌شود. اما هیچ‌وقت ما با او از محبت خداوند به انسان، از رحمت خداوند نسبت به انسان، از نشانه‌های رحمت و بارش لطف خداوند به انسان و عشق خداوند به انسان صحبت نکرده- ایم. اگر دانش آموز بداند که خداوند نه فقط او را دوست دارد بلکه عاشق اوست این همان متافیزیک عشق است و خداوند به او عشق می‌ورزد چون خالق به مخلوق عشق می‌ورزد، علت به معلولش عشق می‌ورزد می‌تواند برایش یک جاذبه ایجاد کند که هرگز رابطه او با خدا دچار سردی و محدودیت نشود.

■ موضوع بعدی بحث دعا و نیایش است. در جهانی که همه چیز در حال تغییر و تحول است و انسان امکان کنترل و ارزیابی رویدادها را پیدا نمی‌کند اگر دانش آموز بتواند راهی

به سوی خدا به عنوان طلب، به عنوان خواستن، به عنوان دعا و نیایش داشته باشد این باعث می شود در هر تنگنایی که قرار می گیرد بداند راهی به سوی خدا دارد و بداند خدا او را به حال خودش تنها نگذاشته و رها نشده است؛ می تواند از خداوند درخواست کند و خداوند وعده داده «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (غافر / ۶۰). این باعث می شود دانش آموز تحولی پیدا کند چقدر خوب است که از کتاب "نیایش ها" اثر شهید دکتر مصطفی چمران و قطعاتی از نیایشی که بزرگان در آثارشان دارند در محتوای کتب بیاوریم تا فرهنگ دعا و نیایش جا بیفتد.

برای سازمان دهی محتوا نیز بهتر است هم زمان از سازمان دهی "درهم تنیده" / ماریچی^{۲۲} بهره گرفته شود. سازمان دهی محتوا نقش ابزاری داشته و زمینه ساز کارایی برنامه و ایجاد تغییرات در دانش آموز است. سازمان دهی درهم تنیده توسط فوگارتی^۳ (۱۹۹۱) طرح گردیده است. طبق نظر فوگارتی در این نوع از سازمان دهی، موضوعات و مواد درسی میان رشته ای حول مفاهیم دارای هم پوشی و طرح های نوظهور تنظیم می شوند. بر این اساس در پژوهش حاضر مفاهیم، مضامین و کنش های مرتبط با هویت دینی محور سازمان دهی محتوا قرار می گیرد و از قلمروهای علمی (دیسپلین ها) مختلف برای توضیح و تشریح آن استفاده می شود. از جمله دلایل انتخاب این نوع از سازمان دهی محتوا می توان به پرورش مهارت های فکری سطح بالا و پاسخ گویی همه جانبه و منسجم برای سؤالات هویتی دانش آموز دوره اول متوسطه اشاره نمود. دلیل دیگر این است که وجود انسان یکپارچه است و هویتش ابعاد و مؤلفه های مختلفی دارد که در قالب یک موضوع درسی مجزا نمی توان به آن پرداخت و تجزیه اش کرد، لکن ضرورت دارد از دریچه دیسپلین های مختلف به بررسی آن اقدام گردد تا معرفتی کل نگرانه و جامع توسط دانش آموز به دست آید. جامعه فعلی ما به قطعه قطعه شدن مباحث مختلف از جمله هویت و ارائه آن در قالب درس مجزا حساس شده و مشاهده می شود که تمایل روزافزونی به مداری پیدا کرده که از سازمان دهی تلفیقی استفاده می کند و دانش آموز را به صورت موجودی یکپارچه در نظر می گیرد. استدلال بعدی این است که درهم تنیدگی موجبات درگیری و تعامل

-
1. Webbed
 2. Spiral
 3. Fogarty

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

دانش آموز با محتوا را بیشتر و به پیرو آن موجبات یادگیری عمیق و گسترده را فراهم می‌سازد. در صورت ورود درس‌های مختلف به معرفی هویت دینی و داشتن روح توحیدی در محتوای آن‌ها می‌توان به همکاری‌ای رسید که دانش‌آموزی با بینش، گرایش و کنش مورد تأیید دین تربیت شود. برخی از درس‌ها از جمله مطالعات اجتماعی در پرداختن به هویت دینی با دروس دینی اشتراک موضوعی دارند و برخی دیگر نیز مانند علوم تجربی بستر مناسبی برای نگاه الهی و معنوی به انسان و پدیده‌های عالم هستند. از آنجا که برنامه درسی هویت دینی به دنبال شکل‌گیری رفتارهای دینی نیز هست لذا سازمان‌دهی ماریپچی معرفی شده توسط جروم برونر^۱ (۱۹۶۰) باید مورد استفاده قرار گیرد. درو^۲ (۲۰۲۰) "مطالعه مجدد" را مهم‌ترین ویژگی سازمان‌دهی ماریپچی موردنظر برونر می‌داند. از نظر او هر بار که محتوا مورد مطالعه قرار می‌گیرد دانش‌آموز دانش عمیق‌تری در مورد آن کسب می‌کند و این منجر به تثبیت می‌شود. در دوره‌ای^۳ بودن، افزایش عمق^۴ یادگیری بر اثر تکرار و بهره‌گیری از دانش قبلی^۵ را به عنوان سه اصل کلیدی در سازمان‌دهی ماریپچی می‌داند. دوره‌ای بودن به این نکته اشاره دارد که دانش‌آموز در دوران تحصیل خود چندین بار به موضوع برگردد و افزایش عمق در پی آن است که به این بازگشت دانش‌آموز عمق دهد و به او کمک کند تا پیچیدگی‌های بیشتری را کشف کند. اصل سوم نیز این‌طور است که دانش قبلی دانش‌آموز باید به هنگام بازگشت به موضوعات مورد استفاده قرار گیرد تا او اطلاعات جدید را بر پایه اطلاعات قبلی بنا کند. طبق نظر وودوارد^۶ (۲۰۱۹: ۱۷) سازمان‌دهی ماریپچی توان تطبیق و سازگاری بسیار خوبی برای رساندن دانش‌آموز به سطوح بالای شناختی من جمله تحلیل، نقد و ارزشیابی دارد.

۳- روش‌های یاددهی - یادگیری

اجرای تدریس و کاربست روش‌ها، لحظه ارائه محتوا و تحقق اهداف برنامه‌ریزی شده در کلاس است. مرتبط بودن روش‌ها با محتوا و اهداف و گرمی تعامل یادگیرندگان و معلم می‌تواند لحظات شیرینی را فراهم سازد و یادگیری اثربخشی را مژده دهد. روش‌های تدریس

-
1. Jerome Bruner
 2. Drew
 3. Cyclical
 4. Increasing Depth
 5. Prior Knowledge
 6. Woodward

برملا کننده ماهیت تصمیمات هستند یعنی نظر را به صحنه عمل می‌آورند، در حالی که عناصر قبلی (اهداف و محتوا) از آن بی‌بهره‌اند. در ادامه به مهم‌ترین روش‌های یاددهی-یادگیری در برنامه درسی هویت دینی اشاره می‌شود که برآمده از قرآن کریم هستند:

■ ازجمله شگردهایی که می‌توان هویت دینی را در دانش‌آموز ارتقاء داد "توجه دادن به نشانه‌های ربوبیت خداوند در آفاق و منظومه هستی" است. در آیات ۱۲ تا ۱۴ سوره مبارکه مؤمنون اشاره به نشانه‌هایی شده که در مراتب و مراحل خلقت جسم و روح انسان تجلی یافته است. در آیات ۱۰ تا ۱۶ سوره مبارکه نحل نیز به وجود نشانه‌هایی در عالم طبیعت اشاره شده است. در برنامه درسی هویت دینی جهان مصنوع خداوند و آینه تمام نمای اوست. در این برنامه جهان به‌گونه‌ای تجلی کرده و نمایش یافته که دانش‌آموز هنگام تأمل در آن، وجوه گوناگون خلقت را باز می‌شناسد. از نظر برنامه درسی هویت دینی طبیعت همواره نمایشگر چیزی فراتر از خود است. از این رو انتظار می‌رود که مواجهه با طبیعت و تأمل در آن به‌عنوان روشی مطلوب بر معرفت دانش‌آموز بیفزاید و او را به تعقل و اندیشه در مورد مبدأ و مقصد و جایگاه خود در هستی وادار سازد. امتیاز این روش آن است که به بحث‌های پیچیده فنی و براهین سنگین فلسفی نیاز نیست و دانش‌آموز به آسانی می‌تواند آن را بفهمد.

■ همان‌طور که در بخش اهداف و محتوا به آن اشاره شد شناخت خویشتن خویش و خودسازی امری است که برنامه درسی هویت دینی آن را دنبال می‌کند، بر این اساس بهره‌گیری از روش "انفسی یا دعوت به تأمل در خود" به‌ویژه در سال آخر دوره اول متوسطه که رشد شناختی و قدرت تحلیل هم افزون‌تر می‌شود، می‌تواند دانش‌آموز را به این امر رهنمون سازد. منظور محققان از روش انفسی این است که معلم طوری تدریس کند تا دانش‌آموز خود را آیتی از آیات خدا بداند و از توجه به نفس به خدا برسد. طبق این روش دانش‌آموز با دقت و تفکر در درون خود می‌یابد که همه شئون هستی او نیاز است و هرگز نمی‌تواند به خود و یا دیگران همانند خود اتکا کند. بر این اساس از هر جهت مقهور و مغلوب علل بیرون است که آن هم هر یک محکوم علت دیگرند و تحت تدبیر عامل دیگری اداره می‌شوند که آن خداوند متعال است. در این مورد علامه طباطبائی

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

(۲۵) ذیل آیه ۸ از سوره مبارکه روم نوشته‌اند که: «و اگر [انسان‌ها] قدری با تمرکز در نفس خود بیاندیشند به حقیقت خواهند رسید و درمی‌یابند که خداوند این آسمان‌ها و زمین و آنچه میان آن دو است را عبث و بدون نتیجه نیافریده، بلکه خداوند آن‌ها را به حق ایجاد کرده و غرضی از خلقت داشته و آن این بوده که بعد از رسیدن اجل و مدتی معین آن‌ها را به سوی خود بازگرداند، پس هیچ یک از اجزاء عالم تا بی‌نهایت باقی نمی‌ماند و بعد از فنای ظاهری درنهایت به سوی خالق خود بازمی‌گردند و نشئه آخرت آغاز می‌شود» (طباطبائی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۲۳۷).

■ روش دیگر "تبیین" است. علامه طباطبائی^(۲۶) مراد از تبیین را کشف و پرده‌برداری از علل احکام و قوانین و روشنگری اصول معارف و علوم ذکر می‌کند (همان، ج ۲: ۲۹۵). با این توجه معلمان باید بکوشد تا با رعایت شرایط مطلوب از لسان قرآن و اهل بیت^(ع) بهره گیرد و چرایی پدیده‌های عالم را برای دانش‌آموز تبیین کند. یکی از شرایط، قابل فهم کردن توضیحات برای هر دانش‌آموزی است.

■ "استدلال و احتجاج" روش بعدی است که می‌تواند دانش‌آموز را در نیل به شناخت فلسفه خلقت هستی و خود و نیز توحید خداوند در ربوبیت هدایت کند و به مرحله اقناع برساند. استدلال به معنای دلیل طلبیدن، دلیل گرفتن و احتجاج به معنای دلیل و حجت آوردن است. از جمله استدلال‌های قرآن در آموزش توحید می‌توان به آیه ۲۲ از سوره انبیاء اشاره نمود آنجا که می‌فرماید: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا»، علامه طباطبائی در مورد کیفیت استدلال و حجت موجود در آیه نوشته است که: «اگر فرض شود که برای عالم معبود متعددی باشد، ناچار باید این چند اله با یکدیگر اختلاف ذاتی و تباین حقیقی داشته باشند و گر نه چند اله نمی‌شدند و تباین در حقیقت و ذات مستلزم آن است که در تدبیر هم با یکدیگر متباین و مختلف باشند، و همین که پای اختلاف در تدبیر به میان بیاید، تدبیر هر یک تدبیر دیگری را فاسد می‌کند، و آسمان و زمین رو به تباهی می‌گذارند» (طباطبائی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۷۵). نکته ضروری‌ای که می‌توان گفت آن است که با آنکه معمولاً احتجاج و استدلال را به صورت دو اصطلاح مترادف به کار می‌برند، اما این دو به طور دقیق بیان‌گر معنی واحدی نیستند و نمی‌توان آن دو را به صورت مترادف به کار برد. استدلال یک فعالیت ذهنی است و احتجاج روشی است که در آن از استدلال یا هرچیز دیگری برای

پیروزی استفاده می‌شود و تفاوت دوم اینکه احتجاج اعم از استدلال است به طوری که احتجاج هم قولی است هم عملی اما استدلال قولی است که خود به دو صورت لفظی یا کتبی می‌باشد. احتجاج موفق و مؤثر آن‌گونه احتجاجی است که نتیجه دلخواه یعنی "اقناع" را به دنبال داشته باشد. مصداق بارز استفاده از اقناع در داستان حضرت ابراهیم (ع) با قوه ستاره پرست هست که در آیات ۸۳-۷۴ سوره مبارکه انعام به آن پرداخته شده است.

■ روش بعدی که از آن می‌توان در مورد باورهای بنیادین و اعتقادات دینی استفاده کرد، "استفهام" است. استفهام از ماده "فهم" و به معنای پرسیدن به جهت شناختن و فهمیدن است (ابن منظور، ۱۴۱۹ق، ج ۱۰: ۳۴۳). خداوند در آیات بسیاری از قرآن (از جمله ۱۱۵ از سوره مؤمنون، ۱۷۵ از سوره بقره، ۱۶ از سوره رعد، ۳۵ از سوره یونس، ۶۳ و ۶۴ از سوره انعام، ۲۸ از سوره احقاف) مباحث اعتقادی را مورد پرسش قرار داده و با پاسخ‌هایی که به آن‌ها فرموده انسان را آگاه نموده است. استفاده از این روش به معلم کمک می‌کند تا دانش‌آموز را در شناخت اعماق وجود خود و جهان خلقت هدایت کند و به مرحله‌ای برساند که به نقش خداوند سبحان در آفرینش امور پی ببرد. بر اساس پژوهش فلاح (۱۳۹۸: ۹۲) روش استفهام هم دستگاه معرفتی دانش‌آموز را تحت تأثیر قرار می‌دهد و هم زمینه عاطفی برای پذیرش حق در آن‌ها را فراهم می‌کند و هم می‌تواند منجر به تغییر رفتار شود. به نظر می‌رسد استفاده از انواع استفهام (انکاری، تعجبی، توییحی و تقریری، آغازین، فرجامین) موجب جنب‌وجوش افکار و بیداری اندیشه‌ها و می‌تواند در عمق‌بخشی و غنی‌تر کردن یادگیری دانش‌آموز نسبت به مسائل هویتی کارآمد باشد.

■ البته در کنار بهره‌گیری از روش‌های استدلالی و استفهام باید بر حواس نیز متمرکز شد و از روش‌هایی مثل "مشاهده" برای تدریس مباحث هویت دینی من جمله نشان دادن عظمت خدای متعال در جهان خلقت بهره گرفت. قرآن کریم در آیه ۳ از سوره مبارکه ملک «الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» انسان را به صراحت به دوباره نگریستن و یا با دقت نگریستن دعوت کرده است. باید گفت روش مشاهده علاوه بر تقویت حواس دانش‌آموز می‌تواند منجر به تفکر نیز بشود.

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

■ "تمثیل" هم روشی شایع است که در قرآن بارها از آن برای شفاف و روشن کردن معارف الهی استفاده شده است. تمثیل در لغت به معنای "مثال آوردن" است (دهخدا، ۱۳۶۰، ج ۴: ۳۲۲). علامه طباطبائی ذیل تفسیر آیه ۸۹ از سوره مبارکه اسراء می‌نویسد مثل به معنای توصیفی است که موصوف را ممثل و مجسم می‌نماید (طباطبائی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۵۰۰) تا ذهن شنونده به آن نزدیک گردد (همان، ج ۱۳: ۲۸۰). قرآن از تمثیل برای آموزش خداشناسی (نور، ۳۵)، علم نامحدود خداوند (لقمان، ۲۷)، معاد (فاطر/ ۹، روم/ ۵۰)، حق و باطل (رعد/ ۱۷)، آگاهی و دقت عالی خداوند در رسیدگی به اعمال انسان (لقمان/ ۱۶)، هشدار از کفران نعمت (نحل/ ۱۱۳-۱۱۲)، عقوبت کفر (نور/ ۳۹) و مباحث اخلاقی (به‌عنوان مثال در آیه ۲۶۵ سوره مبارکه بقره انفاق به دیگران را به بوستانی مثال زده است) بهره گرفته است.

■ با توجه به اینکه رویکرد ماریچی در سازمان‌دهی محتوا برگزیده شده و بنا قرار گرفته است، یکی از روش‌های مرتبط با این رویکرد در قرآن کریم "تذکر و یادآوری" است. معلم در برنامه درسی هویت دینی، تدریس پیامبرگونه دارد یعنی مدام متذکر پرستش خدا و اعمال پسندیده و یادآور قبح هرگونه انحراف فکری، گرایش‌های ناروا و اعمال ناپسند می‌شود.

■ یکی دیگر از مؤثرترین روش‌های مناسب برای رشد و تعالی ارزش‌های الهی در دانش‌آموز "عمل معلم" است. معلم قبل از آموزش دیگران باید بتواند ارزش‌ها را در خودش درونی کند. از جمله مهم‌ترین پیش‌نیازهای این درونی‌سازی پذیرش بیش توحیدی است به‌طوری که افکار و اعمال مری به‌سوی خداوند سبحان جهت می‌گیرد و بر این اساس، هر تلاشی که برای هدایت دانش‌آموزش انجام می‌دهد با نیت خدایی توأم می‌شود و تعالی هویتی او را عبادت می‌داند. یعنی هدایتش برای خدا و به سمت خدا می‌شود و هر آنچه که می‌تواند در الگو بودن خود می‌کوشد و این تلاش را موهبتی الهی می‌پندارد.

۴- روش‌های ارزشیابی

ارزشیابی برنامه درسی برای هر کدام از افراد و گروه‌های متصدی و ذی‌ربط از جمله دانش‌آموزان، معلمان، برنامه‌ریزان و حتی جامعه در معنای کلی آن پیام‌ها و پیامدهای خاصی به

دنبال دارد و بدیهی است به‌کارگیری روش‌های مناسب در این فرایند، نتایج معتبرتری جهت هرگونه اتخاذ تصمیم فراهم می‌آورد. نتایج ارزشیابی به معلمان این امکان را می‌دهد که نسبت به تصمیمات، محتوا، تدریس و وسایل آموزشی خود قضاوتی صحیح داشته باشند و بتوانند درباره بهبود یادگیری دانش‌آموز برنامه‌ریزی کنند. از طرف دیگر دانش‌آموز نیز با درک وضعیت خود از چگونگی یادگیری‌اش می‌تواند آن را مدیریت کند و با تلاش آگاهانه ضعف‌های خود را پوشش دهد. تجویزات مرتبط با ارزشیابی در دو وجه توصیه و نیز معرفی روش صورت می‌پذیرد.

- ازجمله ویژگی‌های عنصر ارزشیابی در برنامه درسی هویت دینی این است که باید بر مبنای تعالی ارزیابی‌شونده باشد و بتواند او را بسازد، رشد دهد و به‌سوی سعادت حقیقی رهنمون کند. از مستندات مربوط به این ویژگی می‌توان به بخشی از آیه ۵ سوره مبارکه ابراهیم «أَنْ أُخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» اشاره نمود که در آن مشی اصلی، بر رهایی قوم از ظلمت و رسیدن به نور بوده است.
- دومین ویژگی آن است که مربی‌ای که توسط معلم ارزیابی می‌شود موجودی تکریم شده در نظام هستی و سرآمد مخلوقات خداوندی است و طبق آیه ۳۰ سوره مبارکه بقره باید از همه امکانات و ظرفیت‌های موجود در خلیفه‌الله شدن بهره ببرد. لذا مربی باید به هنگام ارزیابی در حضور دیگر متریبان، جایگاه او را حفظ کرده و بر عزت او بیافزاید.
- نکته بعدی اینکه ارزشیابی در هویت دینی باید از بازخواست محتوا خارج گردد و بتواند قضاوتی معقول از فرایند تفکر، استدلال‌ورزی، انتقاد و خلاقیت دانش‌آموز در شناخت خالق، خود و مخلوقات به عمل آورد.
- یکی دیگر از توصیه‌ها به هنگام ارزشیابی که مبتنی بر مختار بودن انسان هست آن است که باید به آراء و نظرات گوناگون دانش‌آموز احترام گذاشته شود و از هر نوع تنگ‌نظری و کوته‌بینی پرهیز گردد. بر اساس این توصیه نباید محصول ارزشیابی به تحمیل نظرات معلم ختم شود.
- "خودارزیابی" ازجمله دیگر روش‌های ارزشیابی در برنامه درسی هویت دینی است. بر این اساس شرایطی برای دانش‌آموز فراهم می‌شود تا نسبت به کاستی‌های خود آگاه و

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

حساس شود و تلاش کند آن‌ها را برطرف نماید. در بخش پنجم دستورالعمل ارزیابی (۲۰۲۰) که اختصاص به ارزیابی در تربیت دینی^۱ دارد اشاره شده است که ارزشیابی توسط خود دانش‌آموز می‌تواند شامل یادگیری "درباره" دین و اعتقادات^۲ و یادگیری "از" دین و اعتقادات^۳ باشد. ارزشیابی موردنظر محققان در برنامه درسی هویت دینی می‌تواند این نکته را به دانش‌آموز یادآوری کند که همواره در محضر خداوند آگاه به نهان است و نیز بر اساس اقتضاء حکمت الهی دو فرشته نگهبان، ریزودرشت اعمال را نظارت و ثبت و ضبط می‌کنند فلذا ضرورت دارد تا به حساب خودش برسد (طباطبائی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۵۲۰). در کل به هنگامی که دانش‌آموز بداند از قدرت اختیار و آزادی برخوردار است لکن اعمال او در جایی ثبت و ضبط شده و در روز قیامت به او داده می‌شود و همه انسان‌ها آن‌ها را می‌بینند، می‌تواند تصمیم بگیرد تا خودش قبل از هر حسابگر دیگری به حساب خود رسیدگی کند. البته باید معیارهایی که دانش‌آموز می‌خواهد فعالیت‌هایش را بر اساس آن مورد داوری قرار دهد در اختیار او قرار گیرد تا بتواند با نگاهی دقیق‌تر فاصله وضعیت موجود نسبت به وضعیت مطلوب را بشناسد.

■ "نظرسنجی از دانش‌آموز" درباره کیفیت محتوا، روش‌های یاددهی، محیط یادگیری و جو حاکم بر آن نیز روشی دیگر در ارزشیابی برنامه درسی هویت دینی است. هدف استفاده از روش نظرسنجی «تأیید و استمرار یا اصلاح» است. از طریق نظرسنجی می‌توان فهمید که آیا دانش‌آموز از کسب محتوا و زندگی در کلاس‌ها و دیگر فضاهای مدرسه لذت می‌برد یا خیر؟ آیا تدریس معلم به نحو احسن انجام می‌گیرد؟ آیا سطح فکری و تجربی دانش‌آموز مختلف و نیازها و سلیقه‌های متنوع او در برنامه درسی مورد توجه قرار گرفته و به سؤالاتش پاسخ داده شده است؟ در صورتی که دانش‌آموز احساس کند نظرات او توسط طراحان و مجریان برنامه "شنیده" می‌شود و مثمرتر است، علاوه بر آنکه باعث ایجاد فضای دوستانه و تعاملی میان او و کادر آموزشی می‌شود، حتی می‌توان انتظار داشت که خود دانش‌آموز برای رفع مشکلات و چالش‌ها پیش‌قدم شود.

-
1. Assessment in Religious Education
 2. Learning about Religion and Belief
 3. Learning from Religion and Belief

■ از دیگر روش‌های ارزشیابی در برنامه درسی هویت دینی "قرار دادن دانش‌آموز در موقعیت نظر و عمل" و "قضاوت حرفه‌ای" اوست. در این روش معلم اکت‌هایی از خود نشان می‌دهد تا ری‌اکشن نظری و رفتاری دانش‌آموز را مورد ارزشیابی قرار دهد. اکت‌های معلم می‌تواند شامل بیان یک داستان، طرح سؤال، ایجاد موقعیت بهت برانگیز، خواندن خبری از روزنامه‌ها و ... باشد. استفاده از این روش معلم را یاری می‌دهد تا در قضاوت‌های خود به دانش‌آموز نزدیک‌تر گردد و بداند که آنان در چه موقعیتی قرار دارد؟ دانش، عواطف و احساسات خود را چگونه نشان می‌دهند؟ رفتارهایشان تا چه حدی منطبق با آموزه‌های دینی است؟.

■ "نظرخواهی از اولیای دانش‌آموز" هم به‌عنوان بخش تکمیلی ارزشیابی می‌تواند به مشخص شدن کیفیت اثرگذاری‌های برنامه درسی هویت دینی بیانجامد. استفاده مستمر از این روش می‌تواند نقاط قوت و ضعف‌ها را برملا کند و سیمایی از عمل‌متربی به آموخته‌های دینی را در قالب رفتارهای درون‌خانه و خانواده به تصویر بکشد. معلم با مشاهده و تحلیل نظرات اولیای دانش‌آموز می‌تواند به اصلاح مواردی پردازد که دچار اشکال است. در طرف مقابل اولیا نیز به اهمیت نظرات خود و تلاش و برنامه‌ریزی معلم برای در نظر گرفتن آن‌ها و درگیری‌شان در آموزش پی می‌برند و همه تلاش و انرژی خود را به کار می‌گیرند تا در بستر خانواده بتوانند به‌صورت متعهدانه به پیاده کردن برنامه‌های هویتی و تربیتی معلم و مدرسه اقدام کنند.

با توجه به مطالبی که عرض شد به نظر می‌رسد مناسب‌ترین رویکرد برای عنصر ارزشیابی در برنامه درسی هویت دینی، "فرایندی" است. در این رویکرد، از ارزشیابی به‌عنوان اهرم بازخورد برای بهبود برنامه درسی یا "ابزاری برای نیل به هدف" استفاده می‌شود و ارزشیابی در خدمت یادگیری است و حالتی میج‌گیرانه و تنش‌زا و اضطراب‌آور ندارد. فرایندی بر آن است که هدف تربیت دینی، دین‌دار نمودن افراد است و نه دین‌دان ساختن آنان از این روی در سنجش دین‌داری نمی‌توان تنها بر جنبه‌های شناختی تأکید نمود، بلکه باید به جنبه‌های عاطفی و عملی نیز توجه کرد. به نظر ما این نوع نگاه می‌تواند ریشه در یکپارچه

بحث و نتیجه‌گیری

در برنامه درسی هویت دینی، انسان درک جامع و فراگیری از موجودات و پدیده‌های زندگی دارد، به گونه‌ای که همه ابعاد هستی را از نظر مبدأ و غایت و سنت‌های حاکم بر زندگی در برمی‌گیرد. در این نگرش همه‌جانبه و فراگیر، هر چیزی ارزش واقعی خود را دارد، نه بی‌ارزش خوانده می‌شود، نه پرستش می‌گردد. برنامه درسی هویت دینی در پرتو ارتباط با خدا و تعامل با هستی در چارچوب جهان‌بینی اسلامی هر یک از پدیده‌های هستی و زندگی را در جایگاه طبیعی خود می‌بیند و برای هر چیزی در حد قابلیت آن ارزش قائل است. این برنامه از یک سو همه جلوه‌های این دنیا را اعرض وجود می‌داند، چرا که تنها حقیقت کامل و تام وجود، خداوند متعال است و دیگر موجودات همه فناپذیرند. همچنین بر این باور است که این دنیا مرحله‌ای از زندگی است که انسان در آن امتحان می‌شود تا نقش معینی را ایفا کند و باورها و رفتارهای خاصی را دنبال نماید. در ادامه به برخی پیشنهادها اشاره می‌گردد:

مطابق با عنصر اهداف:

الف) کلیه سیاست‌گذاری‌های تربیتی به این سمت حرکت کنند که ایمان به‌عنوان "تغییری درونی" در دانش‌آموزان دستور کار قرار گیرد و تا می‌توان از وضعیت موجود که صرفاً "معرفت‌زایی" را محور قرار داده فاصله گرفت. ب) برای توصیف کامل انسان همه ابعاد و ساحت‌های درونی او مورد توجه قرار گیرد. ج) در کنار پرداختن به آخرت و مقصد حرکت انسان، به ارزش و اهمیت زندگی دنیوی هم پرداخته شود تا از این طریق دانش‌آموز بتواند امیدوارانه و با نشاط خوبی به زندگی خود ادامه دهد.

مطابق با عنصر محتوا:

الف) محتوای در نظر گرفته شده درنهایت علمیت، دقت و برهان محوری طراحی و تدوین شود، در صورت چنین پشتوانه‌ای می‌تواند دانش‌آموز را از به دام افتادن در شباهت و منفعل بودن در مقابل دلایل مخالفان بر حذر دارد. ب) محتوای کتاب‌های درسی آموزه‌ها و معارف "توصیفی" [هست‌ها و نیست‌ها] و نیز آموزه‌ها و احکام "توصیه‌ای" [بایدها و نبایدها] را شامل شود تا دانش‌آموز بتواند حقیقت ایمان دینی را بفهمد. ج) در بحث شناخت خداوند به‌عنوان مبدأ و منتهای خلقت مباحثی مثل صفات افعالی، توکل و رزاقیت مورد نیاز هستند تا

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

دانش آموز در لحظه لحظه زندگی خود نیازمندی به خدا را بشناسد. (د) از محتواهای معماگونه و کشف شدنی استفاده شود تا اولاً خود دانش آموز احساس نیاز کند، ثانیاً برانگیخته شود و ثالثاً به دنبال جواب آن بگردد و پیدایش کند. (ه) سبک داستان‌های استفاده شده در محتوای مرتبط با هویت دینی طوری باشد که دانش آموز را دعوت به "پرسشگری و تفکر" کند. (و) از دعاهایی که جایگاه پایین انسان را نسبت به جایگاه والای خداوند نشان می‌دهند و حاکی از استمداد خواستن از او هستند بهره گرفته شود. بهتر است که از نحوه دعا توسط دانش آموزان به عنوان فعالیتی برای یادگیری استفاده شود.

مطابق با عنصر روش‌های یاددهی - یادگیری:

الف) استفاده از روش‌های فعال و واگذاری مسئولیت به دانش آموز نوجوان و توانمند کردن آن‌ها در تشخیص وظایف خود نسبت به خویشتن، دیگران و خداوند متعال می‌تواند منجر به تکوین بخش مهمی از هویت دینی گردد و از گرفتار شدن آن‌ها به سطحی‌نگری و ظاهر بینی جلوگیری شود. (ب) استفاده از شرح حال نویسی و نوشتن زندگی‌نامه می‌تواند به اصلاح برداشت‌ها و رفتارهای معیوب و تعمیق برداشت‌ها و تقویت رفتارهای مورد تأیید آموزه‌های دینی بیانجامد. (ج) استدلالی شدن فرایند تدریس می‌تواند دانش هویت دینی را به باور قلبی و سپس رفتارهای مطلوب و متناسب با انسان الهی را به منصف ظهور برساند. منظور اولویت دادن به "هویت‌یابی دینی" بر "هویت‌دهی دینی" است. (د) پروژه‌های فردی و گروهی "انتخاب، برنامه‌ریزی، هدایت و ارزشیابی" شود تا تدریس از وضعیت حفظ کردنی خارج و به سمت کشف و تحلیل آموزه‌های دینی تغییر جهت بدهد. (ه) در نهایت اینکه معلم از روش‌های یاددهی متنوعی برای آموزش یک مفهوم مرتبط با هویت دینی بهره بگیرد. به عنوان مثال ممکن است دانش‌آموزی در توضیح شفاهی یا نوشتن متنی در مورد یک موضوع ضعیف باشد اما در درست کردن یک روزنامه دیواری، کاتالوگ، وبلاگ نویسی، نقاشی و یا اجرای نمایش قوی‌تر ظاهر گردد.

مطابق با عنصر روش‌های ارزشیابی:

الف) "ارزشیابی برای یادگیری" محور قرار گیرد، یعنی ارزشیابی در خدمت یادگیری جنبه‌های مختلف هویت دینی قرار باشد و از "ارزشیابی از یادگیری" و به تبع آن ایجاد احساس ناخوشایند نسبت به محتوا تا حد امکان پرهیز گردد. (ب) انتظاراتی که از دانش‌آموزان در نتایج

ارزشیابی می‌رود با سطح تحول آنان همسو شود، به نظر ما سخت‌گیری‌های بی‌جا و انتظارات بی‌وجه می‌تواند اثر معکوس داشته باشد. ج) تفاوت‌های فردی میان دانش‌آموزان لحاظ و از هرگونه مقایسه عملکرد به‌شدت پرهیز شود. د) به ارزشیابی خارج از مدرسه که توسط خانواده‌ها اتفاق می‌افتد رسمیت داده شود و به‌عنوان نظرات مکمل از آن‌ها استفاده گردد. ه) به ارزشیابی به‌منزله گام آخر و نقطه پایان نگاه نشود بلکه توجه گردد ارزشیابی شروعی مجدد است.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۹ق). *لسان العرب*. جلد ۱۰. بیروت: دار صادر.
- امینی، محمد؛ یزدخواستی، علی؛ جعفری‌هرندی، رضا (۱۳۹۱). بررسی وضعیت هویتی دانش‌آموزان و بازاندیشی در کارکردهای آموزش و پرورش. *فصل‌نامه خانواده و پژوهش*. ۸ (۲)، ۷-۳۴.
- اهداف دوره‌های تحصیلی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۷). مصوب نهصد و پنجاه و دومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۶۰). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
- راستگو سوق، محمود؛ عرب، زینب؛ بیان فر، فاطمه (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر در ارتقای هویت دینی دانش‌آموزان متوسطه دوره اول (مطالعه موردی آموزش و پرورش شهر دهدشت). *فصل‌نامه پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*. ۱ (۱)، ۶۸-۸۲.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صفایی حائری، علی (۱۳۹۰). *مسئولیت و سازندگی*، جلد ۱. قم: لیله القدر.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۸۸). *ترجمه و شرح نهاییه الحکمه*. به کوشش محسن دهقانی. قم: بوستان کتاب.
- (۱۳۸۵). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه محمدباقر موسوی همدانی. قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- غزالی، محمد بن محمد (۱۴۰۳ق). *احیاء علوم‌الدین*. بیروت: دار المعرفه.
- فلاح، محمدجواد (۱۳۹۸). گونه‌های روش پرسش و پاسخ و کاربست آن در پاسخ به مسائل اعتقادی از دیدگاه قرآن. *فصل‌نامه اندیشه نوین دینی*. ۱۵ (۴)، ۸۹-۱۰۲.

طراحی الگوی برنامه درسی هویت دینی در دوره اول متوسطه

لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۱). روان‌شناسی رشد اخلاقی ارزشی و دینی در نوجوانی و جوانی (قسمت دوم). فصل‌نامه روش‌شناسی علوم انسانی. ۸ (۳۱): ۴-۳۵.

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۹). دانش‌نامه امیرالمؤمنین^(ع) بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ. قم: دارالحدیث.

مرادی، رضا (۱۳۹۵). هویت‌یابی و رسالت آموزش و پرورش. تهران: صدای معلم.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۳). جلوه‌های معرفت و عشق به خدا. ماهنامه معرفت. ۲۳ (۱)، ۱۲-۵.
نوذری، محمود (۱۳۸۸). توصیف و ارزیابی رویکرد شناختی رشد دینی. دوفصل‌نامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی. ۱ (۲)، ۱۴۹-۱۶۸.

نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. بیروت: مؤسسه آل‌البیت^(ع) لإحياء التراث.

Bruner, J. S. (1960). *The Process of Education*. Cambridge MA, Harvard University Press.

Drew, C. (2020). *Bruner's Spiral Curriculum, The 3 Key Principles*. <https://helpfulprofessor.com/spiral-curriculum/>

Fanhao, N. (2019). Religion and Youth Educational Aspirations: A Multilevel Approach. *Journal of Beliefs & Values*, 40 (1), 88-103.

Fogarty, R. (1991). *The Mindful School: How to Integrate the Curriculum*. Palatine, IL: Skylight Publishing, Inc.

Khaskhanova, M, T, Vereshchagina, M, V. (2019). The Types of Religious Identity of Chechen Students. *Journal of Education and Science*, 21 (9), 80-97.

Krakowski, M. (2017). Developing and Transmitting Religious Identity: Curriculum and Pedagogy in Modern Orthodox Jewish Schools, *Journal of Contemporary Jewry*, 37 (3), 433-456.

Neilsen, R, Arber, R, Weinmann, M. (2017). Re-Imagining Asian Religious Identity: Towards a Critical Pedagogy of Religion and Race in Australian Schools, *Journal of Science Education*, (49), 1-15.

Rissanen, I. (2014). Developing Religious Identities of Muslim Students in the Classroom: A Case Study from Finland. *Journal of Religious Education*, 36 (2), 123-138.

Visser-Vogel, E, Westerink, J, Janneke, D K, Barnard, M, Bakker, C. (2012). Developing a Framework for Research on Religious Identity Development of Highly Committed Adolescents, *Journal of Religious Education*, 107 (2), 108-121.

Woodward, R. (2019). The Spiral Curriculum in Higher Education: Analysis in Pedagogic Context and a Business Studies Application. *e-Journal of Business Education & Scholarship of Teaching*, 13 (3), 14-26.